

Varför det inte står rätt till med Ryssland

av Olof Santesson

TITEL:

Sovjetunionens skendöd: En historia om det moderna Ryssland

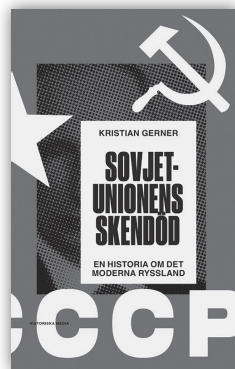
FÖRFATTARE:

Kristian Gerner

FÖRLAG:

Historiska Media, ScandBook AB, Falun. 2021

DET STÅR INTE rätt till med det stora land i vars skugga vi i Norden lever. Trettio år efter Sovjetunionens fall fyller det alltjämt, ånyo sin bistra plats i scenarier och säkerhetsanalyser. En mörk syn på – snarare än viss rådvillhet om – utvecklingen råder. Ingetdera betingas av brist på insikter och kunskap i vår akademi, gynnad som den är med Rysslandskännare. Som nestorn i sällskapet får historieprofessorn Kristian Gerner, ledamot sedan 1993, räknas. Sin första Rysslandsbok skrev han 1978, för mer än fyrtio år sedan. Titeln på hans nya bok – Sovjetunionens skendöd – ger oss lärsarten. Onda ting lever kvar.

Gerner har skrivit på uppdrag från Lunda-förlaget Historiska Media, och han formulerar sig blygsamt om arbetet som en uppföljare av tidigare produktion, en minnesbok. Det har omgående beskrivits som ett standardverk. Begreppet ger bilden av en lättillgänglig handbok om det man behöver veta om Rysslands väg decennierna efter det sovjetiska sammanbrottet 1991. Men Gerner kräver rätt mycket av läsarens uppmärksamhet och förmåga att ta till sig ett mångförgrenat innehåll. Sökaren riktas över både

skuggor och dagar. Vad som bjuds är ett knippe essäer som med olika betoning fogas till författarens bild av det stora landet och, kanske, varför det gäcker hoppet om en god granne. En på begränsat utrymme grundligare genomgång av det som skapat och vidmakthåller det ”ryska” lär vara svår att finna.

Gerner tar som uppgift att sätta in Sovjetunionens upplösning i en rysk referensram, i ”den levande ryska historien och litteraturen” så mycket annorlunda än den svenska. Utifrån femtiotalet vistelser på platsen under drygt ett halvt århundrade har författaren samlat på sig så mycket massivt vetande att det måste ha känts egendomligt att inte ta chansen att ge ett övergripande perspektiv trots att uppgiften, som han skriver, är att träffa ett rörligt mål. Det myllrar av noteringar och iakttagelser om makt, religion och kultur, bara detta att se Edith Södergran som poet i en rysk miljö.

Den för de flesta av oss plötsliga upplösningen av Sovjetunionen var, skriver Gerner, resultatet av en lång process av förfall. Med en av hans lapidariska sammanfattningar: ”Det ligger en historisk ironi att det var am-

bitiösa försök att reformera samhället som gjorde slut på Sovjetunionen”. Med en annan var de strukturella betingelserna ”spriten, miljöförstörelsen och den etniska nationalismen”, de utlösande ”glasnost, perestrojka och det nya tänkandet [Gorbatjovs triologi]”.

I ett avsnitt om de ”oliktänkande” dissidenterna och människorättsorganisationen Memorial karakteriserar Gerner alla reformansträngningar sedan Peter den stores tid som ett sisyfusarbete. Förhoppningsvis ska någon efter Putin lyckas få stenen att fästa på moderniseringsbergets topp. Finns det då någon nationell särväg, en tanke som präglat inte bara ryssar? Under Putin är den enligt Gerner lika med väglöshet med ett uttryck för vår och höst när vägarna bli gyttja och ofarbara. Sovjetunionen var ”landet som icke är”. Ur dess skendöd uppstod den som spöket ”Den ryska världen”. Den sovjetiska säkerhetstjänsten hade överlevt och kunde bevara och befästa sin makt. Statsapparaten räddades och staten med den. ”Ryska federationen under Putin är Sovjetunionen återuppväckt under ett nytt namn”, lyder Kristian Gerners tematiska sats.

I bokens sid- och innehållsmässigt tyngsta avsnitt med rubriken ”Det andra Ryssland” vänder författaren ändå tröstrikt perspektivet till kontinuiteten i den ryska intelligentian rakt igenom den sovjetiska epoken, med dess stora föregångare i 1800-talets intelligencia: Aleksander Pusjkin och Nikolaj Gogol. Här tar han upp ”den stora synbarheten” i dagens Ryssland av namn som Boris Pasternak, Aleksander Blok, Anna Achmatova och Joseph Brodsky som typiska representanter för den ryska minneskulturen, i muséer och monument laddade med mening i ”en dödsfixerad kultur som orienteras mot uppståndelsen”.

Joseph Brodsky har i likhet med Pusjkin gjort det ryska diktspråket rikare genom att i det införlivna nutida slang, fängelsejar-

gong och det politiska nyspråk som sovjetpressen var sprängfylld av, skriver Gerner. Han citerar ett meningsutbyte enligt vilket Pusjkin införlivade den franska poesin med ryskan och Brodsky gjorde samma sak med den engelska poesin. Intressant är påpekan- det av skaldernas komplicerade förhållande till makthavarna.

Från det andra Ryssland riktar Gerner sökaren mot ”ett annat Ryssland” – Belarus. Han beskriver bland annat hur de intellektuella försök att propagera för en särskild belarusisk identitet, inspirerad av arvet från storfurstendömet Litauen och med ett mått av tysk rättshistoria, fick stöd bland delar av befolkningen som ett resultat av kärnkraftsolyckans i Tjernobyl i Ukraina i april 1986 och den sovjetiska handfallenheten och bristande kompetens i hanteringen av det inträffade. Demonstrationerna efter valet 2000 visade att landet har medborgare som tänker på framtiden. ”I den ryska kultursfär som innesluter Belarus inträffar inte något av en slump.” Demokratikrafternas miljöomsorg erinrar om att oberoende krafters kampanjer mot miljöförstörelsen var en viktig beståndsdel i den process som ledde till Sovjetunionens upplösning. Läggs därtill det judiska inflytandet. ”Arvet från Jiddischland kan bli framtidshopp i Belarus.”

När det gäller Sovjetunionens upplösning nystar Gerner fram förloppet via den rad av intervjuer som den ryske journalisten Arkadij Dubnov i samband med tjugofemårsminnet gjorde med människor som den kritiska hösten 1991 varit nära makten; som kvarleva en viktig källa. I centrum står Gennadij Burbulis, idag föga känd men han var den som då stod Jeltsin närmast i ledningen av Ryssland och den som organiserade det möte i belarusiska Belavezj där Ryssland-Ukraina- Belarus tillsammans sänkte alla Gorbatjovs återstående förhoppningar att rädda makten.

Det var denne Burbulis som formulerade satsen ”Sovjetunionen har upphört att existera som subjekt i internationell rätt och som geopolitisk realitet”. Redan i januari 1991 hade den folkvalde Jeltsins Ryssland tillsammans med de tre baltiska republikerna omgående vänt sig till FN med krav på dess fördömande av de sovjetiska Omontruppernas våld mot fredliga demonstrationer i Vilnius och Riga, således riktat mot den förbundsstat som republikerna fortfarande tillhörde. Jeltsin hade därtill manat de sovjetiska soldater som var stationerade i de baltiska republikerna, flertalet medborgare i ryska republiken, att inte ge sig på civilbefolkningen. Detta kan beskrivas som att Sovjetunionen inte längre hade en egen krigsmakt. Med bokens formulering: ”Egentligen upphörde Sovjetunionen redan då att existera. Staten kontrollerade inte sitt territorium.”

Gerner finner det värt att notera hur Burbulis i intervjusamtalen beskriver motsättningarna mellan å ena sidan Sovjetunionens president Michail Gorbatjov plus augustis kuppmakare i hans egen regering, å den andra sidan Jeltsin, Burbulis själv jämte Ukrainas president Leonid Kravtjuk och Belorossijas statschef Stanislav Sjusjkevitj. Han ser det som ”en kvasireligions krig mot övertygelserna i den samtida civiliserade världen”. Man får för sig att författaren uppskattar tankegången som en projicering i ett tomrum. ”Debatterna om Sovjetunionen gällde inte enbart den reellt existerande staten. Det handlade också om projiceringarna. Dessa invercade på tolkningen av perceptionerna.”

I intervjuerna sticker Kravtjuks påstående ut att Krim hade tvingats på Ukraina. Men hos både Gorbatjov och Jeltsin var frågan felställd. Som Gerner framhåller, för dem liksom många ryssar var ett Ryssland utan Ukraina en historisk anomali. Sjusjkevitj säger sig ha överraskats av Burbulis för-

slag att de tre statscheferna skulle besluta om att upplösa Sovjetunionen. Lika värda att uppmärksamma är baltiska röster. Av Vytautis Landsbergis intervjusvar framstår det viktigaste för denne ledare av Litauens folkfront, liksom för hans estniska kollega Arnold Rüütel, var att förmå ryska ledare att offentliggöra och ogiltigförklara Molotov-Ribbentroppaktens hemliga tilläggsprotokoll som överförde Litauen från tysk till sovjetisk sfär. I samma ögonblick som så skedde skulle Litauen inte vara en sovjetrepublik! Lettländaren Ivan Godmanis framhåller som avgörande för ett stegvis utträde att den ryska republiken började agera som självständig stat i förhållande till unionen. För Lettland med sin stora ryska befolkning hade Sovjetunionen upphört att agera som ekonomiskt system. Rüütels svar är en markering av att Estland egentligen aldrig erkänt sig att vara en sovjetrepublik.

Kristian Gerner konstaterar att de infödda kommunistledarna i alla de tre baltiska sovjetrepublikerna i slutet av sovjetperioden identifierade sig med den egna republiken, dess språk, historia och kultur och inte med något sovjetiskt. ”De var inte särskilt antiryska men de kunde till skillnad från de ryska kommunisterna inte identifiera sig med Sovjetunionen som fosterland.” Man jämför med Gorbatjov som talar om en hetskampanj och konspirationer mot honom själv, ”allt orkestrerat av Boris Jeltsin”.

I en värdering av Gorbatjov, den siste Sovjetpresidenten, citerar Gerner beskrivningen att uppfattningen i Peter den stores nyinstiftade senat att det finns inget förnuftigt folk bland bönderna. ”Med aktionerna i Vilnius och Riga i januari 1991 och sin envetna strävan att bevara Sovjetunionen visade han sig dela den petrinska senatens omdöme om folket.” Och Putin? Mest suggestivt här mot sin motspelare står han i tysken Herrmans roll med de tre vinnande

korten i Pusjkins novell ”Spader dam”. Mot Boris Nemtsov drog Putin trean, och denne blev nedskjuten. Mot Alexej Navalnyj drog han sjuan, och dennes rörelse undertrycks.

Ska han i ett tredje parti tro sig dra esset – för att i handen till fasa finna spader dam?

Ett annat och bättre Ryssland kunde, hävdar Kristian Gerner, två gånger ha uppstått för gott. Men 1917 – ett misslyckande. Och 1991 – också ett misslyckande i Putinregimen. Jag hoppas, skriver han, att ”Sovjetunionens återuppståndelse ska sluta

i en stilla, oåterkallelig död och Ryssland blir en anständig stat”.

Rysslandskännare skulle i en dialog med Kristian Gerner gjort bättre ifrån sig än som skett här. Citat och sammanpressade referat gör inte hans bok full rättvisa. Bland essäernas skimrande iakttagelser innehåller den mörka stråk. Annat har vi inte skäl att vänta av en forskare med så stor bredd.

Recensenten är ledamot av KKrVA.